

### **1.6. Кудряченко А.І., Кривонос Р.А., Солошенко В.В. Скандинавська модель: досвід для України**

Прихід до влади президента Володимира Зеленського в ході виборів 21 квітня 2019 р. та позачергові вибори народних депутатів

Верховної Ради 21 липня 2019 р. актуалізували інтерес до обрання Україною оптимальної моделі соціально-економічного розвитку. Однією з можливих моделей є скандинавська.

Скандинавська модель характеризує розвиток країн Північної Європи – Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції і Фінляндії. Тому в літературі також присутні інші назви – шведська модель, «шведський соціалізм», північноєвропейська модель, північноєвропейська соціал-демократична модель тощо.

Хоча між північноєвропейськими країнами існують значні відмінності, всі вони мають певні спільні риси у своєму соціально-економічному розвитку. Головною з них є модель держави загального добробуту, яка довела здатність стабільно вирішувати завдання сталого економічного зростання у поєднанні з підвищенням індивідуальної автономії громадян, сприяння їхній соціальної мобільності і забезпечення основних прав людини.

Скандинавська модель відрізняється від інших типів соціальних держав своїми акцентами на максимізацію участі робочої сили (загальна зайнятість); високий ступінь перерозподілу суспільного багатства шляхом надання великих обсягів соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення за рахунок державного бюджету; гендерну рівність; максимально спрощений та рівний доступ до державних послуг та послуг місцевого самоврядування. Складовими частинами цієї моделі є розвинені та фінансовані державою системи соціального захисту, освіти і охорони здоров'я. Наприклад, для країн Північної Європи характерними є високий рівень допомоги у зв'язку з безробіттям і достроковим виходом на пенсію. У 2001 р. допомога у зв'язку з безробіттям становила близько 90% від заробітної плати у Данії і 80% у Швеції, в порівнянні з 75% у Нідерландах і 60% у Німеччині.

Для скандинавської моделі характерний низький рівень корупції (у 2017 році в Індексі сприйняття корупції Transparency International, всі п'ять країн Північної Європи увійшли до числа 13-ти найменш корумпованих зі 180 країн списку), прозорість процесів ухвалення урядових і управлінських рішень.

Держави Північної Європи вирізняються також відносно низьким рівнем соціального розшарування, високим рівнем гуманітарного капіталу, стабільно займають високі позиції в рейтингах добробуту та гуманітарного розвитку.

Зворотнім боком такої моделі є один із найвищих у світі рівнів прямого й непрямого оподаткування, відтік з країни громадян з високим рівнем доходів та амбітної, мобільної і високоосвіченої молоді. Фінансовою основою скандинавської моделі є державний

бюджет, що припускає досить високий рівень державних витрат, для фінансування яких установлений досить високий рівень податків, однак не стільки для фірм, скільки для багатих фізичних осіб. Зокрема, у Швеції, Норвегії й Данії податки становлять 51-63% ВВП, а частка державних витрат на соціальні цілі у ВВП у цих країнах перевищує 40%. При цьому, максимальний корпоративний податок у Швеції сягає 28%, гранична ставка прибуткового податку становить 58%.

Передумовами формування скандинавської моделі були глибоко закорінені у свідомості громадян цінності протестантської трудової етики; висока етноконфесійна та культурна однорідність північноєвропейських суспільств у XIX–XX ст.; сотні років відносно стабільного функціонування правової держави (щонайменше з Пізнього Середньовіччя); близько сотні років реально діючого конституціоналізму, парламентаризму та системи політичних партій; розвинута мережа недержавних об'єднань громадян, яка формує громадянське суспільство і, за відомим висловом Г. В. Ф. Гегеля, «опосередковує» відносини між громадянином і державою.

Формування зазначених передумов зробило держави Північної Європи успішними в міжнародній конкуренції ще до впровадження в них «соціалістичних складових». Це можна бачити, скажімо, на прикладі Швеції. У середині 1800-х рр. Швеція була однією з найбідніших країн Європи. У той час як багато європейських сусідів пожинали економічні вигоди промислового перевороту, шведська економіка була пригнічена корумпованим аристократичним урядом, високими податками, обмеженнями, встановленими системою ремісничих та професійних об'єднань (гільдій), професійними ліцензіями, а також жорсткими торговими обмеженнями. Стан шведської економіки був настільки гнітючим, що у середині 1800-х рр. понад 1,3 млн. шведів з країни, населення якої становило 3,5 млн., були змушені емігрувати до США, в основному через обіцяні низькі ціни на сільськогосподарські угіддя на Середньому Заході.

Між 1840 і 1865 рр. у Швеції було здійснено ліберальні реформи, зокрема, щодо зниження податків, скасування системи гільдій, дріб'язкового регулювання підприємницької діяльності, банківської справи, встановлення урядом процентних ставок, були зняті торговельні обмеження, помітно знижені імпорتنі тарифи та запроваджена свобода преси і релігії. Ліберальні реформи за умови домінування протестантської трудової етики сприяли стрімкому економічному зростанню, яке з 1890-го по 1950-й рр. бу-

ло найдинамічнішим у світі. Відтак, у цей період з'явилися такі потужні й відомі шведські компанії, як Ericsson, Volvo, IKEA, SCF, Tetra Pak, H & M і Electrolux. Водночас дохід на душу населення у Швеції за період 1850–1950 рр. збільшився у 8 разів, а чисельність населення навіть подвоїлася. Дитяча смертність знизилася з 15% до 2%, а тривалість життя збільшилася на 28 років. До 1950 р. Швеція перетворилася з однієї з найбідніших країн на 7-му країну світу за ВВП на душу населення. Тривалість життя у Швеції до 1960 р. сягнула позначки 73,1 року, на 2,2 року довше ніж у США.

Загострення соціальних протиріч змусило Швецію, а пізніше – і решту країн Північної Європи, перейти від ліберальної до регульованої державою моделі, яка отримала назву скандинавської. Скандинавська модель пройшла чотири етапи розвитку. Перший охоплював довоєнні 1920–1930-ті рр., другий – післявоєнні роки аж до середини 1970-х рр., третій – від середини 1970-х рр. до середини 1990-х рр. і, нарешті, четвертий етап, що розпочався у другій половині 1990-х рр., триває до нашого часу.

У довоєнний період завдяки перегляду соціал-демократичними партіями своїх ідеологічних засад (усвідомлення суспільної важливості захисту приватної власності, відмова від мети знищення ринкової капіталістичної економіки тощо), входженню до урядових коаліцій та формуванню соціал-демократичних урядів відбувається поступове будівництво держави загального добробуту, що забезпечує широким масам населення доступ до вищої освіти і пов'язаних із нею соціальних ліфтів, участі в місцевому самоврядуванні та державному управлінні, якісного медичного й соціального забезпечення тощо.

У післявоєнний період, особливо у 1960-і – першій половині 1970-х рр. скандинавська модель сприяла країнам Північної Європи досягти найвищих, серед інших розвинених країн, показників соціалізації економіки, зокрема у розподілі ВВП, соціальних витратах держави, за ступенем рівномірності в розподілі доходів, зближенням рівнів оплати праці, зниженням кількості осіб, які перебувають нижче офіційної межі бідності.

У той же час відбулося стрімке зростання державних витрат і, як наслідок, прямого і непрямого оподаткування. Якщо близько 1900 р. урядові витрати складали всього 6% ВВП, тобто були меншими, ніж у більшості розвинених країн, включно зі Сполученими Штатами, наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. вони почали динамічно зростати.

Починаючи з середини 1970-х рр., коли стала розпадатися централізована система колективно-договірного регулювання, до

мінімуму зменшився вплив держави у царині формування заробітної плати, скандинавська модель почала демонструвати зниження своєї ефективності, про що свідчило уповільнення темпів економічного зростання.

За 20 років між 1960 р. і 1980 р. державні витрати майже подвоїлися з 31% до 60% ВВП, перейшовши позначку 65% на початку 1990-х рр. Було розширено спектр видів соціальної допомоги, посилено регламентацію ринку, а граничні ставки прибуткового податку в деяких випадках сягнули 100%. Найбагатші та найуспішніші шведські корпорації, зокрема, ІКЕА, Tetra Pak і H & M перенесли свої штаб-квартири до інших держав. Протягом 1970 – 2004 рр. у Швеції з'явилося лише дві компанії, що входять до сотні найпотужніших підприємств країни. Швеція скотилася з 4-го місця за ВВП на душу населення у 1975 р. на 14-е у 1993 р. та з країни, яка була багатшою на 20% від середнього показника по ОЕСР до країни, яка є на 10% біднішою.

Криза скандинавської моделі змусила спочатку Данію у 1973 р. а пізніше, коли склалася сприятлива міжнародна ситуація, зокрема і внаслідок розпаду Радянського Союзу та завершення «холодної війни», також Швецію і Фінляндію у 1995 р. приєднатися до Європейських Співтовариств та Європейського Союзу (ЄС).

Норвегія та Ісландія, які не увійшли до Євросоюзу через обмеження накладені в ЄС на вилов риби, що є важливою складовою економік цих країн, у 1992 р. разом з Ліхтенштейном і Швейцарією в рамках Європейської Асоціації Вільної Торгівлі (ЄАВТ) уклали з ЄС угоду про створення Європейського Економічного Простору (ЄЕП). Оскільки Швейцарія не змогла ратифікувати угоду про ЄЕП на загальнонаціональному референдумі, вона не увійшла до нового інтеграційного об'єднання, а решта країн-підписантів стали його учасниками.

У результаті на скандинавську модель почали впливати засади соціально-економічного розвитку в рамках ЄС. Проте, цей вплив змусив швидше здійснити модернізацію скандинавської моделі, але не скасовувати її цілковито.

Зокрема, економічна депресія на початку 1990-х рр. призвела до хвилі ринкових реформ у Швеції. Податки і урядові витрати були значно скорочені. Програми соціального забезпечення були знижені. Пенсійна система була частково приватизована і змінена з розподільної пенсійної програми на накопичувальну. Була впроваджена система універсальних шкільних ваучерів, давши можливість учням і їхнім батькам витрачати їхні гроші в будь-якій державній або приватній школі за своїм вибором. Була здійс-

нена приватизація державних підприємств та відміна державного регулювання. У результаті, у 1990-і рр. Швеція була однією з небагатьох країн, де постійно скорочувалася частка державних витрат у ВВП.

Проте економіка країни досі характеризується відносно високим рівнем податків і великими державними витратами, а також обтяжливим регулюванням ринку праці та житла. Швеція є зручним місцем, щоб почати і розвивати бізнес (з корпоративним податком у розмірі 22% в порівнянні з 35% у США). Але успішні компанії продовжують залишати Швецію через високі податки на фізичних осіб і високі витрати через жорстке регулювання ринку нерухомості.

У результаті, хоча Швеція має більшу рівність доходів, ніж у США, майнова нерівність у Швеції є однією з найвищих у світі. Найбагатший 1% населення володіє до 40% багатства країни, в порівнянні з близько 35% у США. 10% найбагатшого населення Швеції володіє 69% всіх багатств країни. Через труднощі в накопиченні капіталу, у Швеції успадковуються 2/3 багатства в порівнянні з 1/3 у США. Така низька мобільність означає, що велика частина шведського багатства контролюється кількома поколіннями шведських аристократичних і колишніх дворянських родин. Скажімо, за підрахунками експертів, лише найбагатша шведська родина – родина Валленбергів – володіє майже половиною (до 40%) фондового ринку країни.

До всього, жорстка регуляція ринку праці у Швеції (покликана «захистити» найманих працівників) створює труднощі у пошуках праці для молодих і низькокваліфікованих працівників, що не сприяє розвитку їхніх трудових навичок і отриманню виробничого досвіду. Наприклад, безробіття серед молодого населення у Швеції становить 19,3% (у порівнянні з 10,8% у США). Крім того, ця проблема найбільш очевидна серед іммігрантів у Швеції. Майже 22% громадян, народжених поза Швецією, є безробітними (у порівнянні з 4,9% у США), і у Швеції спостерігається один із найбільших розривів в світі між безробітними мігрантами та корінним населенням.

Ще гіршим є становище біженців, які, як правило, менш кваліфіковані, ніж інші іммігранти: після 15 років перебування в країні, лише 34% біженців мають повну зайнятість. В результаті великі і бідні іммігрантські громади залежать від урядових соціальних програм. Крім того, величезні труднощі, які відчуває Швеція з їхньою асиміляцією, є аргументом на користь того, що скандинавська модель краще працює в маленьких етнічно однорідних кра-

їнах, але призводить до проблем в країнах з великою етнічною різноманітністю.

### **Висновки та рекомендації.**

Зроблений нами аналіз дозволяє поставити під сумнів висновок щодо прийнятності для України в сучасних умовах скандинавської моделі. По-перше, через відсутність необхідних передумов, особливо, протестантської трудової етики, функціонуючої правової держави, ефективного захисту власності тощо. По-друге, Україна відрізняється від скандинавських країн своїми розмірами, етнічною та конфесійною різноманітністю населення. По-третє, суттєвим чинником постає геополітичне розташування України на перехресті шляхів із Західної і Центральної Європи до Євразії.

Четвертим фактором є толерантність українського, як і більшості посттоталітарних суспільств, до широких проявів корупції у багатьох царинах життя суспільства, уразливість розвитку демократичних владних інститутів та місцевого самоврядування, партійної системи, профспілок і громадянського суспільства.

Нарешті, по-п'яте, процеси глобалізації та поява значних груп мігрантів з інших регіонів світу нині трансформують скандинавську модель навіть у країнах Північної Європи. Останні змушені все більше переходити до соціальної, економічної та інших політик, опрацьованих у країнах ЄС і США та більш ефективних у глобалізованому світі.

**Таким чином, з урахуванням викладеного, найбільш прийнятними можуть бути наступні пропозиції.** По-перше, Україна має продовжити зусилля з формуванням власної моделі соціально-економічного розвитку. Вона має включати узгодження національного законодавства із законодавством ЄС у рамках Угоди про асоціацію. І цьому покликане сприяти всеохопне і потужне утвердження європейського стратегічного вибору.

По-друге, українська влада має більш активніше звертатися до рецептів розв'язання соціально-економічних проблем, опрацьованих у Сполучених Штатах Америки як країні, що через своє етнічне і конфесійне різноманіття є свого роду праобразом майбутнього глобалізованого світу. Зокрема, серед країн Центральної і Східної Європи Україна вже сьогодні є найбільш подібною до США у конфесійній сфері.

По-третє, з досвіду країн Північної Європи має запозичуватися не застаріла скандинавська соціально-економічна модель, а сучасні, розроблені у цих державах моделі електронного вряду-

вання, 100-відсоткового забезпечення доступу населення до мобільного зв'язку 4G, Інтернету та IT-технологій, а також потужна фінансово-ресурсна та організаційна підтримка розвитку сучасного IT-сектору економіки і суспільства

По-четверте, Україна імперативно вимушена мати стратегію щодо розв'язання всезростаючих екологічних проблем, спираючись на кращий досвід країн, в тому числі і Північної Європи. Це стосується збереження лісів, земельних угідь, водойм та всього навколишнього середовища. До числа пріоритетних завдань може бути включене і впровадження новітніх «чистих» технологій, введення роздільного збору сміття та його сучасної переробки. Скажімо, сьогодні Швеція імпортує сміття для своїх сміттєспалювальних заводів, технології яких не забруднюють довкілля, тощо.

По-п'яте, водночас Україні слід далі йти шляхом зміцнення суспільних інститутів, реформування систем судочинства, захисту прав власності, подолання рейдерства і корупції. Реформи у сфері медичного і соціального забезпечення, а також освіти, слід здійснювати, орієнтуючись на зменшення ролі держави і посилення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності та громадських організацій, зокрема професійних асоціацій, й, у цілому, послаблення бюрократичного регулювання. Успіх цих заходів підтверджується аналізом досвіду північноєвропейських країн у зазначених сферах.